

ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ
(Ապրիլեան Եղեռնի 84-րդ Տարելիցին առիթով)

Արեւմտահայ գրականութեան մեծագոյն դիւցազներգակ բանաստեղծ՝ Դանիէլ Վարուժանի քերթութիւնը, գերազանցօրէն ազգային խորքին առններ՝ կը յատկանշուի իր համամարդկային զօրաւոր զգացողութեամբ:

Իրաւ բանաստեղծի մը ստեղծագործութիւնը, ամէն բանէ առաջ, վկայութիւնն է զգացող եւ մտածող էակի իր ներաշխարհին: Մեծ քերթողի մը պարագային, իր ներշնչումները դուրս կուգան իր անձին նեղ ծիրէն եւ կը հոսին իր ժողովուրդի հոգեդաշտին մէջ, ուր ան դէմ յանդիման կուգայ հաւաքական խորունկ ապրումներու եւ իր արուեստով կը սեւեռէ իր ազգին համազգացողութիւնը, ըզճանքները, երազանքը եւ տեսիլքը: Պետրոս Դուրեանի տաղանդը լիովի բաւեց մեզի տալու եղերաբախտ բանաստեղծի իր բոցավառ հոգիին տուայտանքը: Մինչդեռ Սիւմանթօն ամբողջովին մոռցաւ իր անձը՝ իր ժողովուրդին մեծ տառապանքին եւ ազատագրական պայքարի ոգորումին մէջ: Հազուադիւս եւն այն բանաստեղծները որոնք կ'անդրանցնին անձնական եւ ազգային ապրումներու սահմանները եւ իրենց գերզգայուն խառնուածքով եւ ընկալչութեամբ կը հասնին համամարդկային իրականութեանց ոլորտը, կը պեղեն հիմնատարերը մարդկային հոգիին եւս յոյզերուն եւ կ'երգեն համամարդկային արդարութեան, ազատութեան, հաւասարութեան, համեղբայրութեան, սիրոյ, խաղաղութեան քաղցրաձայն մեղեդիները:

Մեր մէջ, Դանիէլ Վարուժան, մեկնելով իր կեանքի փորձառութիւններէն, եւ ապաւինելով իր տաղանդին զօրութեանը, ձգտած է համամարդկային ապրումներէ ներշնչուած զգացումներ քանդակել: Իր զգացողութիւնը կը բղխի շեշտուածօրէն սրած՝ ընկերային գիտակցութենէ կամ խղճմտանքէ մը: Տառապող մարդուն հանդէպ անհուն կարեկցութեամբ եւ մարդասիրութեամբ լեցուն սրտով մը, ան կ'երգէ համայնական ցաւը աշխարհի բոլոր թշուառներուն, զրկուածներուն, խաբուածներուն եւ շահագործուածներուն: Տառապանք ճանչցած ժողովուրդի մը զգայուն զաւակը համակրութեամբ կը մօտենայ տառապող մարդուն:

Վարուժան բանաստեղծին դիտելու, դատելու, ընկալելու զգայարանները կը զարգանան իր հայրենի գիւղին՝ Բրգիկի հոյակապ բնութեան ծոցը եւ բարի, սրտբաց, տրտում բայց անոյշ հոգիով հայ շինականներու մտերմութեան մէջ: Ան կը մեծնայ, խանդակաթ սիրովը իր մօր՝ որ իր երեւակայութիւնը կ'օրօր հեքիաթներով եւ պատմութիւններով: Իր հայրը, Պոլիս մեկնած դասական պանդուխտն է, որ պատառ մը հացի ի խնդիր իր երիտասարդութիւնը կը մաշէցնէ: 1896ի սարսափներէն խուսափելով պատանի Դանիէլը Պոլիս կ'ապաստանի եւ շփման մէջ կը մտնէ Հայ դարիպներու հետ, կեանքէն պարտուած, հիւանդ, սոված, հիւծած դժբախտներ՝ որոնց հոգիները, իրենց ետին ձգած տուժին յիշատակովը եւ սիրելիներորն կարօտովը կը մղկտան եւ կը ճնններին: Տառեւհինգամեայ պատանին ամբողջ կեանք մը լեցնելու չափ աշխարհ մը ցաւ կը տեսնէ հոն: Պոլսոյ Մխիթարեաններուն, Վենետիկի Մուրատ Իսափայլեան Վարժարանի եւ Պելճիքայի՝ Կան (Gand) քաղաքի համալսարանին մէջ անցուցած տարիները կը հասունցնեն զայն եւ կը թրծեն իր նկարագիրը: 1909ին, երբ

Պոլիս կը վերադառնայ, Յակոբ Օշականի հաւաստումով՝ ան՝ քաղցր, տարօրէն բարի, խոնարհամիտ, մշակուած միտքով եւ գիւղացիի անխարդախ սրտով համակրելի երիտասարդն է:

Վեներտիկի մթնոլորտը եւ Մխիթարեան հայրերու ջամբած դաստիարակութիւնը, իր դրական եւ բացասական կողմերով, Կան համալսարանի կեանքը եւ ընկերաբանական եւ քաղաքական գիտութեանց մէջ իր կրթանքը, Պելիքացիներու ապրած կեանքին երեւոյթները եւ իր հաւատաւոր ընկերվարականի համոզումները կը ճշդեն ուղեգիծը կեանքի հանդէպ իր կեցումաքին: Հեթանոս Երգեր քերթողագրքին՝ Գողգոթայի Ծաղիկներ բաժնին վեց յատկանշական քերթումները պիտի չգրուէին եթէ Վարուժան բացուած չըլլար Երոպական քաղաքակրթութեան կոշուած փորձառութեան մը պոտոր դրսեւորումներուն:

Ծարք մը քերթումներու մէջ, Վարուժան, իրապաշտօրէն, ջղուտ շարժումներով եւ թանձր գոյներով յօրինուած հոգեկարներով, մեզի կը ներկայացնէ նարտարարութեան անցած ընկերութեան մը անգգամ մեքենային անիւներուն տակ փշուող մարդոց դառնութիւնը, տրտմութիւնը, անյուսութիւնը, գռեհկութիւնը եւ խաթարուած բարոյականով ընկերութեան մը աղտերուն զոհ դարձած խելակներուն ամօթն ու վիշտը:

Ամէն մէկ քերթումը սրտայոյզ նկարագրութիւնն է այդ կեանքին: Լայն պաստառի վրայ նկարներ, որոնք մեզի մտածել կուտան Ֆլաման եւ Հոլանտական դպրոցի իրապաշտներուն՝ խոնարհներու կեանքը սեւեռող տեսարաններուն մասին: Վարուժան յաջողած է տալ այդ բիրտ եւ դաժան իրականութիւնը այնպէս ինչպէս որ է՝ առանց ոսկեջրելու, խորանալու կամ բարոյախօսելու: Ան, թէեւ գործունէայ ընկերային նարտարագէտը կամ բարեկարգիչը չէ՝ որ կը ձգտի ընկերային կարգերը յեղաշրջել, սակայն, վարակիչ կարեկցութեամբ եւ մարդասիրութեամբ կը մօտենայ կեանքին պարտումներուն դժբախտութեան:

Յակոբ Օշական վերապահ էր Վարուժանի ընկերային խորքով ստեղծումներուն մէկ մասին գեղարուեստական արժէքին նկատմամբ. կ'ընդունիմ որ անոնք չունին շքեղանքը լեզուին եւ նոխութիւնը պատկերներուն եւ զօրութեանական ընթացքը իր անգգային բնոյթ ունեցող քերթումներուն: Սակայն, մութ գոյներով, կարճ տողերով, ժուժկալ պատկերներով քերթումները, որոնք հարազատօրէն կ'արտայայտեն տրտմութիւնը եւ մոռալութիւնը խորտակուած կեանքերու՝ փաստերն են իր տաղանդին բազմակողմանիութեան:

Գաղափար մը տալու համար այս քերթումներուն նիւթին մասին, պիտի տամ ամփոփոյքը Գողգոթայի Ծաղիկներ բաժնին հինգ յատկանշական կտորներուն:

Առաջին քերթումը՝ “Բանուորութիւն” կը կոչուի: Բանաստեղծը, փողոցէն ամէն օր “ուրուականի պէս անցնող դակադէմ եւ ուժասպառ բանուորութիւն” հանդէպ զգացած խանդաղատանքով, կ'ուզէ տալ իր սէրը, բազուկին ոյժը, անունն ու պատիւը, արիւնը, եւ քնքշութեամբ կ'ըսէ.

-Կը սիրեմ վիշտդ՝ որ իմ վիշտս է գերագոյն,

Կը սիրեմ կործքըդ քանդուած
Որուն մէջ դեռ կը յամառի սէրդ երգել
Արտոյտի պէս սըրարբած:

Եւ կ'աւելցնէ.

-Միայն թէ դուն չըլլաս տըժգոյն ու քաղցած,
Արեւուն տակ չըհագաս,
Մօրըդ վերեւ չըմարի ճրագն, ու, ով քոյր,
Դուն գործատուն ալ չերթաս:

Երկրորդ քերթուածը “Սպասում” անունը կը կրէ: Գեղեցիկ բառ մը, որուն թելադրած հիւթը մեր քերթողները տարբեր ձեւերով մշակել են: Վահան Թէքեան, “Գեղօն Սօսեաց Անտառին” հոյակապ քերթուածով՝ խտացուցած է Հայ ժողովուրդին դարաւոր սպասումը իր անյայտ իշխանին, որ, որպէս արքայ պիտի գայ՝ Հայ ազգը փրկելու: Արեւմտահայ եւ արեւելահայ մեծ ու կրտսեր քերթողներ, սրտատրուի սպասել են իրենց սիրածին “անճման Եարին” որ ուշացած է գալու եւ կամ չէ եկած: Վարուժանի “Սպասումը”, ընտանեկան սրտանմիկ տոմարի մը պատկերն է: Պելեմբացի հանքագործի մը կինը եւ զաւակները ժամերով կը սպասեն իրեն՝ միասին ճաշելու համար, մինչդեռ ան հարբանքով իր բանականութիւնը կը կորսնցնէ տան ճամբուն վրայ գինետան մը մէջ:

-Ահաասիկ շուրջն ընթրիքի սեղանին
Նըստած տղաքն ու կինը ծեր բանուորին,
Մէշտեղը լուռ կը պաղի
Ոսպապուրն իր գօլորշիին մէջ անդորր:
Մայրը հացերը լեղի
Իր սըրտին մէջ բաժնեց կըտոր առ կըտոր
Տըղոցն համար եւ ամուսնոյն՝ որ գործէն
Պիտի դառնայ ... - կը սպասեն...:

Ու կը սպասեն... կը սպասեն. սանդալներ կը հնչեն մայթին վրայ. դրացիին ոտնաձայնն է: Հիւրին շեմին դուռը յանկարծ կը բացուի... քամին է: կրտսերագոյն տղան լալէն կը ննջէ մօրը գրկին մէջ: Եւ դեռ կը սպասեն: Լեղին հաց, երբեմն մէկ բառ բաւ է պատմելու ծով մը ցաւ ու տրտմութիւն: Լեղիութիւնը հացին հասկնալի կը դառնայ վերջին տունին մէջ երբ գինով հանքագործը շատ ուշ տուն կուգայ: Ան՝

Կը նետէ մուրճը փողփող
Օճախին մէջ.- ու դըրան մէջը կանգուն
Սեղմած կռուիները ջըղուտ
Կ'աղաղակէ կընոջ՝ մոռնչով մ'առիծի,
-“բոզ հերատուկ, չըսպասեցիր դուն ինձի”-
Շունչը լեցուն գինոյ հոտով ժանտաժուտ՝
Կը յուզէ հիւզն համօրէն:
Կինն ու տղաները զարհուր
Կուլան ... լացով կ'օծանեն
Սեղանն՝ որուն վրայ պաղեր է ոսպապուրն:

Երրորդ քերթուածը՝ “Ընկեցիկը”, կը ներկայացնէ աղետարշ ողբերգութիւնը՝ խաբուած մանկամարդոյնի մը, որ ճարահատ՝ իր ապօրինի նորածինը շքեղ տան մը մարմարէ շեմին վրայ կը ձգէ, ամբողջ գիշեր անոր վրայ հսկելէն ետք եւ երբ՝

-Այգը կը ծագի, փողոցներն համբուն
Կեանքի շըշուկով տակաւ կը լեցուին:
.....
Մայրը խելացնոր, մայրը ականայ,
Ըշտապ կը փախչի ... սիրտը հոն թողած:

Ոչինչ է փոխուած: Հակառակ արեւմտեան երկիրներու հաստատած ընկերային ապահովագրութեան դրոյթին, օր չանցնիր որ տուփի մը մէջ, շէնքի մը մուտքին կամ պարտէզի ծառի մը տակ՝ նորածին մը չլքուի:

Չորրորդ քերթուածը՝ “Մեռնող Բանուոր” եղերերգն է հիւծախտին կրակէ շապիկը հագած հիւանդին, որ՝

-Յանուն պատառ մը հացի՝ գործատան մէջ թաղեց ան
Ճառագայթներն հոգիին.
Տըւաւ փերթ փերթ որ ուտեն մեքենաները վիշապ
Միտերն հուժկու կըռնակին:

Քերթուածին մէջ, իրարու կը հակադրուին գործարանի կեանքին հեգեմաշ դաժանութիւնը եւ մահամեծ հիւանդին կարօտը՝ բնութեան, գարունին, արեւին, աղբիւրներու ջինջ ակին եւ սիրոյ երգին:

“Խաբուած Կոյսեր” անուով քերթուածը կը նկարագրէ դժխեմ ճակատագիրը հեշտասէր հարուստ այրերու խոստումներէն խաբուած աղքատիկ, միամիտ կոյսերուն, որոնք իրենց անմեղութիւնը կորսնցնելէ ետք, փողոց կը հրուին եւ ի վերջոյ՝ հանրատունի մը դուռը կը զարնեն պատառ մը հացի ի խնդիր: Բանաստեղծը ընդվզումով կը ծաղկէ՝

- Օ այն հարուստ պարոններն, այն հրտափտները շքեղ,
Որոնք ոսկի ցանեցին՝ որ բոգութիւնը հրնձեն,
Ձեր հիւղերէն ներս մըտան սիրահարի պէս անմեղ,
Եւ դուրս ելան քըրքջալէն:

Եւ համակրութեամբ կը բաժնէ ցաւը, դժբախտներուն.-

-Ես կ'արտասուեմ ձեր վրայ, ով տարաբախտ իմ քոյրեր,
Ես ձեր այպանքը կուլամ աչքերս այսչէն փակելով.-
Գիներտան յոյր տակաւին կատարն էք դուք պըսակեր
Ձեր կուսութեան պըսակով:

Ջազրաթորմի ձեր մագերն հոգւոյս վրայ կը սողան՝
Շընչելով քէն մ'արիւնիս, օծերու պէս թունաւոր.-
Եւ ես քէնով կ'անցնեմ դարուս կաւատ մարդկութեան

Ոսկի հորթերը բոլոր:

Մարդկային թշուառության եւ տառապանքի այս ահաւոր իրականութիւններէն խորապէս ազդուած՝ Վարուժան, հզօր ներշնչումէ մը ֆրահրուած, իր ստեղծագործ երեւակայութեամբ կը կերտէ տարբեր եւ գեղեցիկ հոգեկան աշխարհ մը՝ բարութիւնով, սիրով եւ ուրախութեամբ լեցուն եւ հին օրերու մարգարէի մը շունչով իր երազանքը եւ բաղձանքը կ'արտայայտէ հանուր մարդկութեան երջանիկ ապագային համար "Անդաստանին" մէջ:

Անդաստանը, կրօնական հոգեպարար արարողութիւն մըն է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Տաղարներուն կապուած, որու ընթացքին, մի առ մի կ'օրհնուին չորս կողմերը մեր աշխարհին:

Անդաստանի վերայիւր զիս ետ կը տանի խնկաբոյր Երուսաղէմի մէջ պարմանութեան օրերուն, երբ Զատիկն Ս. Յակոբայ միաբանութեան անդամները, հանդիսապետութեամբ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի եւ ընկերակցութեամբ եպիսկոպոսներուն, վարդապետներուն, նորընծայ արեղաներուն եւ սարկաւազներուն՝ հանդիսատրապէս զգեստաւորուած՝ թափօրով դուրս կուգային Ս. Յակոբայ տաճարէն եւ վանքի մեծ բակին մէջ խոշոր քառանկիւն մը կը կազմէին եւ կարգով, Ալէլուիայով եւ նշանաւ սուրբ խաչիւս եւ սուրբ աւետարանաւս կ'օրհնէին, կը պահպանէին եւ նախախնամեալ կը պահէին արեւելեան կողմն աշխարհիս եւ Հայրապետութիւն Հայոց, արեւմտեան կողմն աշխարհիս եւ թագաւորութիւն քրիստոնէից, հարաւային կողմն աշխարհիս եւ երկիրս, անդաստանս եւ պտղաբերութիւն տարույս, եւ ի վերջոյ հիսխապիւն կողմն աշխարհիս, եւ վանքս, անապատս, քաղաքս եւ գիւղս եւ բնակեալ ժողովուրդս ի նոնա:

Վարուժան, մեր աղօթասաց սուրբ հայրապետներուն հետեւողութեամբ կը մաղթէ՝

-Արեւելեան կողմն աշխարհի
Խաղաղութիւն թող ըլլայ...
Ո՛չ արիւններ, քրտինք հոսին
Հայն երակին մէջ ակօսին.
Ու երբ հնչէ կոչնակն ամէն գիւղակի,
Օրհներգութիւն թող ըլլայ:

Արեւմտեան կողմն աշխարհի
Բերրիութիւն թող ըլլայ...
Ամէն աստղէ ցօղ կապակի,
Ու ամէն հասկ ձուլէ ոսկի.
Եւ ոչխարներն երբ սարին վրայ արածին,
Ծիլ ու ծաղիկ թող ըլլայ:

Հիսխապիւն կողմն աշխարհի
Առատութիւն թող ըլլայ...
Ոսկի ծովուն մէջ ցորեանին
Յաւէտ լողայ թող գերանդին.
Ու լայն ամբարն աղուններուն երբ բացուի.

Բերկրություն թող ըլլայ:

Հարաւային կողմն աշխարհի

Պտղաբերում թող ըլլայ...

Ծաղկի մեղրը փեթակներուն,

Յորդի գինին բաժակներուն.

Ու երբ թխեն հարսերը հացը բարի,

Սիրերգություն թող ըլլայ:

Հացին Երգին հովուերգական (Pastoral) մթնոլորտէն ներշնչուած, Վարուժանի բարի եւ քաղցր հոգին խաղաղութիւն եւ եղբայրութիւն, առատութիւն եւ շէնութիւն, արգասաւորում եւ սէր կը մաղթէ հանուր մարդկութեան: Կը հաւատամ որ այս է մաղթանքը նաեւ անապական հոգիով ամէն բարի եւ ազնիւ մարդու:

Ապրիլեան Եղեռնի 84-րդ տարելիցին առիթով, ընդվզումով եւ սրտի նմումով կը մտածեմ այս ազնուական բանաստեղծին եղերական վախճանին մասին:

Մարդկային հասկացողութենէ եւ զգացումէ բոլորովին զուրկ քանի մը թիւրք եւ քիւրտ հրեշներ՝ Չանկըրիի ճամբուն վրայ, թաւուտքի մը մէջ, 26 Օգոստոս 1915ին կը մերկացնեն Դ. Վարուժանը իր չորս ընկերներուն ներկայութեան, ժայռի մը կը կապեն եւ դանդաղօրէն ու հանդարտօրէն, ոչխարի մը պէս կը մորթոտեն զայն, 31 տարեկանին, իր տաղանդին լիութեան մէջ:

Սէր եւ յարգանք իր անթառամ յիշատակին:

Յաւերժական փառք իր վաստակին:

ԿՍՒՊՈՒՍ ԵՍՍՅԵՍՆ